

Opponensi vélemény

Kurucz György *Travel Narratives and Economic Discourse: The Technological Journey of Two Hungarian Agriculturists in Western Europe in the Early Nineteenth Century* című
akadémiai doktori értekezéséről

Készítette: Tóth Ferenc MTA doktora

Kurucz György akadémiai doktori disszertációjában a 19. század kezdetének két izgalmas tudománytörténeti és kapcsolattörténeti jelentőségű utazását, Gerics Pál orvos és Lehrmann József kertészeti, szőlészeti és borászati szakember nyugat-európai tanulmányútjait elemzi hazai és nemzetközi szempontok figyelembevételével. Mindkét tudós utazó a gróf Festetics György által 1797-ben alapított alsó- és felsőfokú mezőgazdasági szakképző intézmény, a keszthelyi Georgikon tanára volt. Mivel a két utazó tanulmányútjára vonatkozó legfontosabb források (vagyis instrukcióik, levelezésük és beszámolóik) nagyrészt fennmaradtak, a kutató számára valóságos kincsesbányát nyújtanak, amelyek alapján – a Grand Tour hagyományaiból kialakuló tudományos és technológiai tanulmányutak elemzése révén – a 19. századi eleji tudományos ismeretek transzferfolyamataira vonatkozólag igen értékes információkat nyújtanak. Először Gerics Pál doktort küldte gróf Festetics László 1820 márciusában többéves tanulmányútra, elsősorban Rajna menti, németalföldi és angliai területekre technológiai tapasztalatszerzés és kapcsolatépítés céljából. Néhány hónappal később pedig Lehrmann Józsefet indította útnak Nyugat-Európába hasonló helyszínekre, kiegészítve a fontosabb francia borvidékekkel.

A disszertáció első fejezetében a szerző a keszthelyi Georgikont megalapító gróf Festetics I. György (1755-1819) fiát, Festetics Lászlót (1785-1846) mutatja be röviden, aki a magyar reformkor egyik kevésbé ismert, tudós képzettségű és vállalkozó szellemű főnemese volt. A magyar agrártörténeti kutatásokban a Georgikont alapító „nagy” gróf Festetics György

árnyékából elsősorban Kurucz György kutatásainak köszönhetően emelkedik ki fia, Festetics László gróf tevékenysége, amelyet számos forrás és visszaemlékezés segít a megfelelő történeti kontextusba helyezni. A következő fejezetben a Georgikon alapításával kapcsolatos körülmények részleteibe kapunk betekintést, különös tekintettel a Festetics család 18. századi felemelkedésére és gazdasági ügyek iránti fokozott figyelmére. Érdekes új adat az a megjegyzés (27. o.), amely az *Entwurf eines Planes für den oekonomischen Unterricht* című emlékirat szerzőjének Peter Jordan osztrák agrárszakértőt tekintí. Mint ismeretes, a Festetics György által 1797-ben megalapított gazdasági tanintézet első tanárai, köztük Nagyváthy János, aki Mitterpacher Lajos jezsuita szerzetes egyetemi tanárnak, a magyarországi agrártudományok úttörőjének a tanítványa volt, illetve Pethe Ferenc (1763-1832) agrár szakíró és újságíró nagy szerepet játszottak az intézmény szervezeti és oktatási alapjainak lerakásában. A szerző itt korábbi kutatásaival összhangban a főbb levéltári forrásokat felvonultatva mutatja be a gróf személyes felügyelete alatt kidolgozott elméleti és gyakorlati kurzusokat és az újonnan bevezetett nyugat-európai módszereket, mint például a vetésforgót. A szerző jelentőséget tulajdonít annak a ténynek, hogy a tanintézmény első tanárai és vezetői neves, főleg protestáns nyugat-európai intézményekben pallérozott szakemberek voltak. Jól mutatja a nyugat-európai tanulmányutak fontosságát, hogy a magyar protestáns peregrinációk történetéből jól ismert, az utrechti egyetemen tanult Pethe Ferenc (1763-1832) után a göttingeni egyetemen oktató Johann Beckmann professzor egykori diákjai, Asbóth János (1768-1823) és Rummy Károly György (1780-1787) játszottak fontos szerepet az intézmény történetében. A nyugati hatások másik fontos hatását a Georgikon könyvtárának korabeli állományán keresztül szemlélteti. A disszerens a könyvtár 19. század eleji gyűjteményének vizsgálatával rámutat, hogy a Georgikon vezetése milyen pontos és átfogó információkkal rendelkezett az angliai mezőgazdaság korabeli helyzetére vonatkozólag. A Georgikon alapítása körüli, a kései felvilágosodás pezsgő szellemű időszakát felidézve, a szerző rámutat arra is, hogy hogyan kerültek előtérbe ekkor a tudományos és technológiai ismeretszerzés közvetlen empirikus módszerei, elsősorban a tanulmányutak és tudós társaságok közötti tapasztalatcserék. A peregrináció mindkét irányban megfigyelhető volt. Figyelemre méltó, hogy Gerics és Lehrmann tanulmányútja előtt egy évtizeddel Richard Bright angol utazó orvos – akinek egyébként Festetics László gróf még ajánlólevelet is írt – magyarországi tanulmányútja során ellátogatott a keszthelyi Georgikonba is, amelyről beszámolt útleírásában.

A harmadik fejezet tárgyát a kiutazó szakemberek számára megfogalmazott instrukciók elemzése képezi. A disszerens itt igyekszik beilleszteni a két magyar szakember technológiai

tanulmányútját a korábbi évszázadokban kifejlődött Grand Tour rendszerébe. Ezt követően fejti ki a 18. század végén jellemzően elterjedt hatféle útleíró műfajt: a napló, az itinerárium, az útikönyv, az útilevelek és az abból kifejlődött regényes műfaj, valamint a *voyage pittoresque*. A Festetics-család birtokigazgatásának bemutatása jól mutatja a felvilágosult Festetics György mindenre kiterjedő alaposságát és igényességét, amellyel a birtokainak anyagi és szellemi javait (pl. a Georgikon könyvtárát) kezelte. A téma előtörténete szempontjából tanulságos módon vázolja fel a szerző a Festetics gróf által kezdeményezett korábbi technológiai peregrinációk példáit. Az ezekhez kapcsolódó instrukciók jó példával szolgálhattak a Gerics számára összeállított német nyelvű peregrinációs utasítás szövegéhez, amelyet Festetics László gróf 1820. március 17-én írt alá. A huszonkilenc pontból és tizenhét alpontból álló szövegből kiderül, hogy a gróf birtokainak főállatorvosi tisztjére kiszemelt Gericsnek milyen főbb feladatokat kellett ellátnia a tanulmányútja során, a tapasztalatairól milyen rendszerességgel kellett jelentéseket írnia, és milyen elszámolási kötelezettségei voltak a Georgikon igazgatósága felé. A tapasztalatszerzés mellett a piackutatási és az állandó önképzési elvárások is fontos részét alkották az instrukcióknak. A Lehrmannak néhány hónappal később átadott tanulmányúti instrukciók nagyon sok hasonlóság mellett számos eltérést mutatnak, melynek okait a disszerens meggyőzően indokolja. A sziléziai és szászországi látogatásokat követően a két peregrinus Berlinben közösen tekintett meg olyan világhírű intézményeket, mint a királyi botanikus kert, a Charité kórház, illetve a charlottenburgi park. Ezután a két tudós külön utakon folytatta a tanulmányútját, amelyet a szerző pontosan követhető módon mutat be az útinaplók segítségével. A tanulmányútjuk során elsősorban tudósok, orvosok, bankárok, gazdálkodók és arisztokraták folyamatosan bővülő európai hálózata segítette őket.

A következő fejezetben az utazók németországi és hollandiai kapcsolatiháló-építő munkájáról esik szó. Talán a fejezet címében árnyaltabban lehetett volna fogalmazni az alapvetően német nyelvterületre vonatkozó, de ekkor még jogilag nem létező Németország (Germany) elnevezés helyett. Ugyanakkor a szerző a disszertáció szövegében minden egyes, forrásokból idézett helységnévnél pontosan jelzi annak mai elnevezését. A networking folyamat módszereit (konzultációk, tanácsok és ajánlólevél-kérések a további kapcsolatok építéséhez, címlisták építése stb.) konkrét példákon keresztül mutatja be a dolgozat.

Az ötödik fejezetben Gerics és Lehrmann angliai tanulmányútjának eredményeit foglalja össze a szerző. A két tudóst itt is szinte folyamatosan segítik az európai elit kapcsolataira épülő hálózatok, amelyek a hivatalos diplomáciai kapcsolatokkal párhuzamosan működtek, és

jelentősen megkönnyítették az utazásukat. A londoni tartózkodásuk főleg az ottani kertkultúra tanulmányozásával telt, de tudós társaságokkal is sikerült megismerkedniük, és több kórházat is meglátogattak. Innen Skócia felé indultak tovább, de az útjuk során érintett grófságokról is részletes beszámolót küldtek. Érdeklődésük nemcsak az agrárium és az egészségügy iránt volt fogékony, hanem egyéb modern intézményekbe, például büntetés végrehajtási intézetekbe is ellátogattak (pl. Gerics Prestonban megtekintette az ottani börtönt). Érdemes megjegyeznünk, hogy néhány évvel később Alexis de Tocqueville és Bölöni Farkas Sándor amerikai tanulmányútja során a büntetés végrehajtási intézmények vizsgálata elsődleges cél volt. Talán érdemes lett volna kitérni a dolgozatban arra, hogy az ilyen jellegű látogatásoknak milyen céljai és milyen eredményei voltak? A tudósokkal való találkozásokról, pl. Sir John Sinclairnél vagy Edward Jennernél tett látogatásokról kiemelt beszámolók születtek.

A disszertáció hatodik fejezetében tárgyalja a szerző a peregrináció harmadik nagyobb részét, a franciaországi, svájci, bajorországi és itáliai mezőgazdasági technológiai tanulmányokra. Lehrmann itt egy rövid párizsi kitérő után elsősorban a nagy francia borvidékek szőlészeti és borászati praktikáit kívánta közelebbről megismerni. A francia főváros pezsgő tudományos életéről Gerics nagyon érzékletes és egyedi helyesírású jelentéseket hagyott hátra, amelyeket a disszerens kiváló érzékeléssel választott ki további tanulmányozásra. A francia tanulmányút során megtekintett intézmények és helyszínének nevét elvétele – valószínűleg a források alapján – tévesen találjuk a dolgozatban (pl. „Halle aux Vins” helyett „Halle aux Vine” a 175. oldalon vagy „Chartrons” helyett „Chatrons” a 179. oldalon). Ezeket javasolnám javítani a kézirat publikálása előtt.

A tanulmányutak leírása után a hetedik fejezetben kerül sor a levelezésekben és jelentésekben található összehasonlító elemzések bemutatására. Itt a szerző érzékletes példákon keresztül ábrázolja, hogy a technológiai tanulmányutak milyen konkrét haszonnal jártak a magyarországi szakma számára. A sziléziai Lichnowsky-birtok meglátogatása alapján Gerics például a magyar agrár szaknyelv számára új terminológiai javaslatokat is megfogalmaz. A komparatív módszer gyakran hozott a magyarországi viszonyokra kedvező megítélést a megfigyelő magyar tudósok számára. Ilyen volt például a cséplőmunkások terményjövödelmét összehasonlító vizsgálat eredménye. De hasonló következtetésre jut Gerics a szászországi gyapjűfeldolgozás megfigyelése során is, ahol még nemzeti büszkeségét sem rejti véka alá: „Édes honom gyapjús gazdái közül, név szerént több isméretes ugyan, nevezet szerént gróf Hunyady, gróf Eszterházy, gróf Festetics, s a helyek közül Ács különösen.”

A piaci helyzet megfigyelése során is érdekes tapasztalatokat szereztek. Poroszországban például az Angliából hozott só olcsóbb volt a lengyelországi vagy magyarországi sónál. Hasonlóan kevés magyar bort találtak itt, mivel a bordeaux-i bor kiszorította magyar riválisát a sziléziai piacról. Bár Geric doktor sziléziai, szászországi és anhalti látogatásainak fókuszában a kertészet, az állattenyésztés és állatorvostudomány új eredményeinek tanulmányozása állt, tapasztalataiból azonban nagyon hamar számos magyar szempontú gazdasági vonatkozású következtetést sikerült levonnia. A *peregrinatio oeconomica* során keletkezett iratok egyik legérdekesebb hozadéka éppen a piackutatás volt, amely során a magyar áruk forgalmazásának lehetőségeit vagy éppen az akadályait mutatják be. Jó példa erre Geric doktor feljegyzése a magyar gyapjú exportjára vonatkozóan.

Az utolsó fejezetben – a technológiai utazások közvetlenebb élményeit tükröző szövegrészek bemutatásával – a Georgikon tanárainak útleírásait a korabeli „érzelmes utazás” regényes műfajához közelítik. Ezen anekdotikus útiélmények kiemelik, hogy a korabeli utazási körülmények között az útlevelek és egyéb hivatalos dokumentumok, ajánlólevelek mellett a leghasznosabb útítársnak a nyelvtudás és a széles körű európai műveltség bizonyult, amely megnyitotta előttük a helyi tudományos elit ajtaját. A két magyar tudós útját jól segítették a diplomáciai képviselők, az európai nemesi családi kapcsolatok, a tudós társaságok hálózatai, a bankházak kapcsolatai és a jól működő *respublica litteraria*. A szerző néha humoros, néha bizarr történetekkel fűszerezve idézi fel a korabeli szokásokat és utazási viszonyokat. Az „érzelmes” úti beszámolók tükrözik az utazók világnézeti és politikai nézeteit is. Az anekdoták közül kiemelendő Wesselényi Miklós báróval való találkozása a Westminster apátságban, amely jól mutatja, hogy a Reformkor kezdetén a főurak mellett a szakemberek és tudósok milyen hasonló módon szereztek információkat Nyugat-Európában. A dolgozat epilógusában a szerző kiemeli a két utazó tanár jelentéseinek jellegzetességeit, és rámutat arra, hogy a küldetésük hogyan illeszkedett a Reformkor kezdetének szellemi miliőjébe.

Kurucz György dolgozatában Geric Pál orvos és Lehrmann József majdnem félévtizedes nyugat-európai tanulmányútja során keletkezett iratokra támaszkodott, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található Festetics családi levéltárban, illetve az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában őriznek. A szerző minden innen merített gondolatot, idézetet pontos hivatkozásokkal látott el, amelyek alapján az eredeti források könnyen megtalálhatóak. A disszerens már hosszú ideje foglalkozik ezzel a kutatási témával, erről szóló tanulmányai és forrásközlései megkerülhetetlen elemét képezik e terület

szakirodalmának. A forrásközlései közül fontos kiemelni az általa szerkesztett, 2020-ban megjelent *Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplójából (1820-1825)* című munkát, amely e dolgozat egyik legfontosabb előtanulmányának tekinthető.

Az értekezést olvasóban felmerülhet az a jogos kérdés, hogy miért angolul született meg ez a fontos szintézis? A szerző választása számos nehézséget jelentett a történeti források által erősen befolyásolt szöveg megfelelő terminológiájának kialakításában, amely természetesen a hazai olvasóközönség számára nem kis nehézségeket okozhat. Ugyanakkor a téma nemzetközi fontossága szempontjából mindenképpen fontos és bátor döntésnek tarthatjuk a téma angol nyelven történő feldolgozását, amelyet remélem, hogy a szerző hamarosan könyv formájában is megjelentet majd.

A témaválasztás aktualitását talán nem kell külön hangsúlyozni. A magyarság és Európa kapcsolatrendszerének, a művelt elit nemzetközi hálózatainak és vándorlásának, a tudástranszfernek a kutatása napjaink egyik dinamikusan fejlődő pluridiszciplináris tématerülete. A választott korszak kifejezetten érdekes, hiszen a néhány évvel későbbi nagy hatású és ismertebb peregrinációk, mint Bölöni Farkas Sándor vagy Alexis de Tocqueville híres nagy tanulmányútjai előtti időszakból viszonylag kevés ilyen jól dokumentált szakirányú tanulmányutat ismerünk. Egyénként érdekes párhuzamot mutat e két idézett szerző útjával az is, hogy a két georgikoni professzor is hasonló következtetéseket vont le a tanulmányútja során.

Jómagam viszonylag keveset foglalkoztam a mezőgazdasági jellegű technológiai tanulmányutak történetével, de diplomáciatörténeti kutatásaim nyomán nagyon érdekes volt felfedezni, hogy milyen sok hasonlóság rejlik a két különböző területen tevékenykedő ágensek adatgyűjtési és szolgáltatási módszereiben (pl. a küldetéseiket szabályozó instrukciókban, a jelentéseikben, a támogató ajánlólevelek rendszerében). A disszertációt olvasva számomra úgy tűnik, hogy ezek a tanulmányutak szinte kultúrdiplomáciai jelentőségűek voltak, vagy akár a mai értelemben használt *soft power* kifejezéssel is jellemezhető a két georgikoni tanár kapcsolatokat építő és működtető munkássága. Talán a hivatalos diplomáciával ennél több kapcsolat is lehetett, de ennek kimutatásához a korabeli követségi és konzulátusi levelezéseket lehetne még áttekinteni.

Az értekezés részletes mutatóval, valamint hasznos térképekkel segíti az olvasó tájékozódását. Talán néhány könyvészeti vagy a tudománytörténeti melléklet helyet kaphatott volna a

függelékben. A szerző több helyen is jelzi a tanulmányutak fontosságát a keszhelyi könyvár állományának gyarapodásában. Esetleg ezeket kisebb könyvészeti kutatásokkal jobban meg lehetett volna világítani. Például jó lenne tudni, hogy pontosan milyen könyveket vásároltak a tanulmányútjuk során, és elérhetőek-e ezek a könyvtárban? Esetleg vannak-e különleges dedikált példányok ezek között a könyvtár jelenlegi állományában? Szintén lehetett volna pontosabban is utalni arra, hogy milyen különleges növénymintákat hoztak magukkal, és arra is, hogy maradt-e mára nyoma az írott forrásokban, esetleg herbáriumokban vagy szőlészeti gyűjteményekben?

Érdekes volna a tanulmányutak lefolyásáról egyéb kontrollforrások alapján is tájékozódni, például, hogy a meglátogatott helyszínek, intézmények irattáraiban maradt-e nyoma a két magyar professzor megjelenésének? Történt-e tapasztalatcsere az instrukciókban meghatározott célokon túlmenően a fogadó fél számára felhasználható módon? Maradtak-e fent szakmai vagy magánjellegű levelezések a tanulmányutakat követően? Egy-két példát szeretnék csak felhozni az ilyen jellegű kutatások újabb eredményeire vonatkozólag. Az utóbbi időszakban igen dinamikus kutatások folynak az Arenberg Alapítvány és a hozzá tartozó levéltár támogatásával a hercegi család európai kapcsolatrendszerének feltárásával kapcsolatosan. Mivel a dolgozatban a Festetics család Prosper Ludwig Arenberg herceggel való kapcsolatára vonatkozólag több utalás is található, talán az újabb kutatások tükrében érdemes lenne megvizsgálni, hogy milyen magyar kapcsolatokat ápolt e neves németalföldi főnemes. Szintén érdekes újabb kutatások folynak Franciaországban a szőlészettel és borászattal kapcsolatosan. Sorra jelennek meg a fontosabb pincészetek és kastélyok történetét feldolgozó monográfiák, ahol pl. Lehrmann József is megfordult (pl. az Université Bordeaux-Montaigne kutatói, elsősorban Marguerite Figeac és Stéphanie Lachaud munkáira gondolunk). Ezeket az új kutatási eredményeket szintén érdemes volna beépíteni a disszertáció megfelelő részeibe. Ezek a megjegyzéseim nem annyira a dolgozat hiányosságaira utalnak, hanem inkább a további kutatások lehetőségeire mutatnak rá.

A disszertáció után található bibliográfia és a jegyzetapparátus gazdag és részletes. A mű szövegében több mint 600 lábjegyzetet találunk, és több mint negyven oldalnyi a csatolt forrás- és irodalomjegyzék terjedelme. Az értekezésben felhasznált kéziratok és nyomtatott források listája hét különböző intézményben folytatott átfogó kutatómunkáról tanúskodik. A dolgozat szövegében csak néhány apró hiba, elütés maradt. Összefoglalásképpen megállapítható, hogy Kurucz György akadémiai doktori értekezése olyan önálló kutatásokon alapuló és számos

területen új eredményeket hozó színvonalas eredeti alkotás, amely alapos történeti forráskutatás és a téma szakirodalmában elmélyült és átfogó kutatások ötvözéséből jött létre, és gazdagítja a vizsgált témára vonatkozó ismereteinket. A fentiek alapján kijelentem, hogy az értekezés megfelel a Magyar Tudományos Akadémia doktora cím elnyerése céljából készült tudományos művekkel szemben támasztott követelményeknek, és javaslom a disszertáció nyilvános védésre bocsájtását.

Budapest, 2025.december 8.

Tóth Ferenc